

Originalni naučni rad

Dr. sc. Almira Isić¹
Dr. sc. Izet Pehlić²
Mr. sc. Muamer Neimarlija³

KONSTRUKCIJA I METRIJSKE KARAKTERISTIKE UPITNIKA RELIGIOZNOSTI

Sažetak

Cilj ovog istraživanja bio je da se ispituju metrijske karakteristike konstruiranog Upitnika religioznosti za ispitanike islamske vjeroispovijesti, odnosno da se ustanove njegova konstruktivna valjanost i pouzdanost.

Istraživanje je realizirano na uzorku od 230 ispitanika (70 studenata i 160 studentica). Faktorskom analizom izdvojena su tri latentna faktora ili dimenzije religioznosti oko kojih su se grupirale zadane tvrdnje. Prvi izdvojeni faktor objasnio je 19% varijanse te grupirao tvrdnje koje se odnose na prihvatanje osnovnih postulata islamskog vjerovanja, s naglaskom na kognitivno internaliziranje vjerovanja i percepciju Allaha, dž.š., u saglasnosti s islamskim postulatima. Drugi izdvojeni faktor objasnio je 13% varijanse te grupirao tvrdnje koje se odnose na religijsku ortopraksu – obavljanje namaza. Treći izdvojeni faktor objasnio je oko 10% varijanse te grupirao tvrdnje koje se odnose na interpersonalne odnose s drugim ljudima u saglasnosti s islamskim postulatima. Shodno tome, konstatirano je da se navedenim Upitnikom ispituju i mjere tri dimenzije religioznosti ispitanika islamske vjeroispovijesti. Primarnu dimenziju religioznosti predstavlja prihvatanje i internaliziranje osnovnih postulata islamskog vjerovanja, s naglaskom na internalizirano vjerovanje i percepciju Allaha, dž.š. Drugu dimenziju predstavlja

---

¹ Docentica za psihologijske znanosti, Islamski pedagoški fakultet Univerziteta u Zenici, almiraisic@gmail.com

² Docent za odgojne znanosti, Islamski pedagoški fakultet Univerziteta u Zenici, izet.pehlic@gmail.com

³ Magistar religijske edukacije, Islamski pedagoški fakultet Univerziteta u Zenici, muamer_n@yahoo.com

Rad autora je dostavljen 26. 5. 2014. godine, a prihvaćen za objavljivanje 6. 12. 2014. godine.

obavljanje namaza posredstvom kojeg se ostvaruje bliska povezanost s Allahom, dž.š., i učvršćuje vjerovanje, dok treću dimenziju predstavlja interpersonalni odnos s drugim ljudima u saglasnosti s islamskim postulatima.

Cronbachov alpha koeficijent pouzdanosti Upitnika iznosi $\alpha=0,950$, što ukazuje na to da je riječ o visoko homogeniziranom istraživačkom instrumentu, čije su tvrdnje u visokom stepenu povezanosti.

Ključne riječi: upitnik religioznosti, vjerovanje, religijsko znanje, religijsko osjećanje, religijska praksa, interpersonalni odnosi

1. Uvod

Sa psihološkog aspekta, religioznost je složen fenomen koji je vrlo teško operacionalizirati, pa samim time i istraživati i mjeriti. U svojim počecima, psihologija religioznosti nastojala je operacionalizirati fenomen religioznosti, i to najčešće kroz kvantitativne indikatore ponašanja dostupne direktnom opažanju (npr. učestalost odlaska u bogomolju, obavljanje molitve i sl.). Međutim, vremenom su istraživači utvrdili da postoje različiti aspekti i oblici religioznosti pa su, shodno tome, razvili multidimenzionalni pristup religioznosti. On podrazumijeva istraživanje pojedinih dimenzija religioznosti, kao i njihov međuodnos na razini pojedinca (Marinović-Jerolimov, 1995). Današnja kompleksnost fenomena religioznosti uvjetovala je korištenje brojnih kvantitativnih (upitnici i testovi) i kvalitativnih metoda (npr. intervju, analiza sadržaja dokumenata, kao što su dnevnici i autobiografije religioznih osoba) prilikom njegovog ispitivanja i mjerenja. Za mjerenje religioznosti najčešće je korišten upitnik. Razlikuju se jednodimenzionalni, dvodimenzionalni i multidimenzionalni upitnici religioznosti. Najznačajniji doprinos multidimenzionalnom pristupu religioznosti dao je sociolog Charles Glock (1962, prema Marinović-Jerolimov, 1995). Faktorskom analizom ukazao je na pet dimenzija religioznosti: 1. ideologijska (religijska vjerovanja), 2. ritualna (religijska praksa), 3. iskustvena (religiozna osjećanja), 4. intelektualna (religijsko znanje) i 5. posljedična dimenzija (efekti religije). Ideologijska ili dimenzija religioznih vjerovanja podrazumijeva prihvatanje vjerskih dogmi i vjerskih istina. Acquaviva i Pace (1996) definiraju religiozno vjerovanje kao skup stavova pojedinca naspram nekog višeg bića ili moći, doživljene kao transcendentne i tajanstvene.

Psihološkim i sociološkim istraživanjima došlo se do zaključka da vjerovanje ima snažniji utjecaj od religiozne prakse i osjećaja pripadnosti. Stepenn vjerovanja je teško utvrditi, tj. razlikovati i odvojiti ono što je pojedinac usvojio socijalizacijom od onoga što je lično doživio. Stoga je nužno ovu dimenziju posmatrati u kontekstu religioznog iskustva. Glock (1962, prema Hood i sar., 1996) je utvrdio da je ideologijska dimenzija jezgro religioznosti i dobar prediktor za ostale četiri dimenzije religioznosti.

Ritualna dimenzija ili dimenzija religiozne prakse uključuje specifične religijske obrede koji se očekuju od vjernika. Religiozna praksa podrazumijeva raznolikost individualnih i zajedničkih segmenata (geste, simboli, riječi itd.) preko kojih vjernici stupaju u kontakt s Bogom (tražeći ili moleći, zahvaljujući i sl.), izražavajući tako ličnu vjeru i pripadnost religijskoj skupini. Varijable za istraživanje ritualne dimenzije su: učestvovanje u javnim obredima unutar vjerske institucije, kao i u intimnim i porodičnim obredima, kao što su npr. namaz/molitva/dova i čitanje vjerskih sadržaja. Prakticiranje vjere iz dužnosti ili tradicije i iz ličnog uvjerenja nije isto, pa je shodno tome nužna opreznost u interpretaciji ove dimenzije religioznosti. Prakticiranje religioznih obreda ne mora nužno značiti da je neko i istinski religiozan, tj. da je njegova praksa plod ličnog iskustva Boga (Kur'an,⁴ 49:14). Shodno tome, James razlikuje „institucionalnu“ od „lične“ religioznosti, pri čemu prva ukazuje na obavljanje molitve, učestvovanje u vjerskim obredima, vjerske dogme i sl., dok se druga odnosi na lični religiozni doživljaj. S druge strane, prema Keilbachu (1939) nije opravdano razdvajati institucionalnu od lične religioznosti. On ukazuje na činjenicu da institucionalna religioznost u velikom stepenu utječe na doživljaj i produblјivanje lične religioznosti. Islam, također, putem kur'ansko-hadiskih poticaja orijentira muslimane kako da razviju i manifestiraju funkcionalnu religioznost kao pojedinci i članovi zajednice. Stoga je ova dva aspekta religioznosti nužno sagledavati skupa, a ne odvojeno.

---

⁴ U ovome radu korišten je prijevod Kur'ana Besima Korkuta i u literaturi je naveden na odgovarajući način. U saglasnosti s islamskom tradicijom u radu ćemo citirati na sljedeći način: Kur'an, 49:14, gdje 49 predstavlja redni broj sure (poglavljja), a 14 redni broj ajeta (stavka). Na sličan način se iz religijskih razloga citiraju i druge svete knjige i, s razlogom, djelimice se odstupa od doslovne primjene standarda citiranja u tehnici pisanja znanstvenoga rada.

Intelektualna dimenzija ili dimenzija religijskog znanja podrazumijeva da religiozna osoba poznaje osnovne principe svoje vjere. Acquaviva i Pace (1996) ukazuju na četiri segmenta religijske spoznaje: spoznaju o čovjekovom porijeklu, spoznaju o zagrobnom životu, spoznaju o porijeklu svemira i spoznaju o porijeklu dobra i zla. Dimenziji religijskog znanja pridavalo se malo značaja, jer su mnogi stručnjaci smatrali da religijsko znanje nema puno dodirnih poveznica s religioznošću. Naime, određena vjerska znanja mogu manifestirati i ateisti te ta dimenzija nije siguran pokazatelj nečije religioznosti. Međutim, ne može se zanemariti ni činjenica da nema autentične religioznosti bez posjedovanja određenog znanja o svojoj vjeri. Kod velikog broja ljudi može se primijetiti nepoznavanje temelja vlastite vjere, odsustvo kritičkog duha te vlastita interpretacija vjerskih postulata. U postulatima islama (Kur'an, 47:19) stoji imperativ da se vjerovanje utemelji na znanju – *science-based, evidence-based* – dok se hipotetički fundirana religioznost smatra neautentičnom (Kur'an, 53:233 i 53:27-28).

Posljedična dimenzija religioznosti uključuje sve svjetovne efekte vjerovanja, obreda, religioznih osjećanja i znanja. Ona podrazumijeva implikacije i refleksije religije na praktični život vjernika. U ovu dimenziju uključene su sve religijske preporuke o ponašanju i stavovima kojih se pripadnici jedne religije trebaju pridržavati. Vrijednosti jedne religije su vrhovni kriteriji u svakodnevnom socijalnom ponašanju vjernika, a koliko će se vjernik ponašati u skladu s tim zavisi od toga u kojoj mjeri su religiozne vrijednosti internalizirane u ličnost vjernika. Ova dimenzija od izuzetne je važnosti, budući da pruža potvrdu o tome da li je riječ o istinskoj religioznosti ili ne. Ne odnosi se samo na moralno ponašanje, jer se i osoba koja za sebe tvrdi da nije religiozna može ponašati moralno. Ova dimenzija sagledava jesu li ponašanje i stavovi religiozne osobe uistinu nadahnuti njegovom religioznošću, jesu li plod njegovog religioznog iskustva, tj. proizlaze li iz njegovih religioznih uvjerenja, prakse, iskustva i znanja. Takva religioznost u islamu prepoznaje se kroz ponašanje, čija motivacija korelira s namjerom stjecanja Allahovog, dž.š., zadovoljstva.

Iako danas postoje brojni instrumenti za psihološko mjerenje religioznosti, i dalje je teško mjeriti ovaj složeni fenomen. Religiozni doživljaji vrlo su komplicirani i po svojoj naravi tako suptilni i tajanstveni da je skoro nemoguće dosegnuti njihovu

izvornost (Keilbach, 1939). Na prostorima Bosne i Hercegovine, općenito, vrlo su rijetka istraživanja religioznosti u psihološkom kontekstu. Jedna od velikih poteškoća za njihovu realizaciju, među ostalim, jeste i nepostojanje adekvatnog instrumenta religioznosti, prilagođenog populaciji islamske vjeroispovijesti. U dosadašnjim istraživanjima uglavnom je korišten Upitnik o dimenzijama religioznosti i njenom utjecaju na svakidašnji život (Ćorić, 1998: 232-234), utemeljen na znanstvenim studijama Glocka i Starka (1965, 1966) te Kinga i Hunta (1967, 1969), koji je Ćorić objavio u svojoj knjizi Psihologija religioznosti (1998), kao i Allport Rossova skala religiozne orijentacije prevedena s engleskog jezika. Kulturološki posmatrano, Ćorićev Upitnik o dimenzijama religioznosti i njenom utjecaju na svakidašnji život prvenstveno je namijenjen ispitanicima katoličke vjeroispovijesti.

Imajući u vidu sve navedeno, postojala je potreba za konstruiranjem upitnika religioznosti prilagođenog ispitanicima islamske vjeroispovijesti, kreiranog u saglasnosti s islamskim principima i postulatima. U cilju poboljšanja sadržajne valjanosti upitnika prilikom njegove konstrukcije konsultirani su islamski teolozi, a korišteni su i relevantni islamski teorijski izvori.

2. Metod

Cilj istraživanja

Cilj istraživanja bio je utvrditi metrijske karakteristike konstruiranog Upitnika religioznosti za ispitanike islamske vjeroispovijesti.

U skladu s postavljenim ciljem izdvojeni su sljedeći zadaci istraživanja:

1. Utvrditi konstruktivnu valjanost Upitnika religioznosti posredstvom faktorske analize i
2. Utvrditi pouzdanost Upitnika religioznosti.

Ispitanici

U istraživanju je učestvovalo 230 ispitanika/studenata Filozofskog fakulteta u Zenici (Odsjeka za kulturologiju i Odsjeka za razrednu nastavu), Islamskog pedagoškog fakulteta u Zenici (Odsjeka za socijalnu pedagogiju, Odsjeka za predškolski odgoj i obrazovanje te Odsjeka za islamsku vjeronauku), Ekonomskog fakulteta u Zenici (Odsjeka za ekonomiju i Odsjeka za politehniku)

te Filozofskog fakulteta u Tuzli (Odsjeka za pedagogiju-psihologiju). Posmatrano iz ugla varijable spol bilo je 70 ispitanika muškog, a 160 ženskog spola. Prosječna starosna dob ispitanika bila je 23 godine.

Instrument

Za potrebe ovog istraživanja konstruiran je Upitnik religioznosti za ispitanike islamske vjeroispovijesti (Isić i sar., 2013). Osnova za njegovo konstruiranje bio je teorijski koncept utemeljen na znanstvenim studijama Glocka i Starka (1962 i 1965). Po uzoru na njihov, Upitnik se odnosi na više dimenzija ili aspekata religioznosti, ali je za razliku od njega utemeljen na islamskim principima i postulatima. Upitnik sadrži pet skala religioznosti: tri koje se odnose na unutarnji aspekt religioznosti (Skala islamskog vjerovanja, Skala obavljanja namaza, Skala religioznog iskustva), kao i dvije skale koje se odnose na spoljnji aspekt religioznosti (Skala kognitivnog nivoa vjerovanja i Skala ophođenja prema drugim ljudima u saglasnosti s islamskim postulatima):

- Skala vjerovanja odnosi se na prihvatanje osnovnih postulata islamskog vjerovanja (npr. *Vjerujem u Allaha, dž.š., te da je On Stvoritelj i Gospodar svega, Vjerujem u Kader ili sudbinu, Vjerujem u meleke, Vjerujem u Sudnji dan* itd.);
- Skala obavljanja namaza odnosi se na učestalost obavljanja namaza (npr. *Obavljam jutarnji namaz, Obavljam podnevni namaz, Obavljam jaciju namaz* itd.);
- Skala religioznog iskustva odnosi se na percepciju i osjećanja prema Allahu, dž.š., u saglasnosti s islamskim postulatima (npr. *Osjećam blisku povezanost s Allahom, Osjećam da je Allah moj čuvar i zaštitnik, U raznim životnim situacijama (tokom intimne i zajedničke molitve, opažajući prirodne ljepote, u nekim važnim životnim događajima i sl.) osjećam Allahovo prisustvo i podršku*).
- Skala kognitivnog nivoa vjerovanja odnosi se na internalizirano vjerovanje, a ne samo formalno prihvatanje vjere (npr. *Vjera mi pruža životno zadovoljstvo, Vjera mi pruža duhovnu snagu i pomaže u suočavanju s mnogim životnim situacijama* itd.).

- Skala ophođenja prema drugim ljudima u saglasnosti s islamskim postulatima odnosi se na nekoliko tvrdnji (npr. *Nastojim činiti dobro i pomoći komšijama, Nastojim ne ogovarati druge ljude, Nastojim ne psovati te ogovarati druge ljude* itd.).

Upitnik se sastoji od 54 tvrdnje. Zadatak ispitanika bio je da na skali samoprocjene od 0 do 4 procijeni u kojem stepenu se slaže s navedenom tvrdnjom (0 – nikad; 1 – ponekad; 3 – često i 4 – redovno). Prilikom skaliranja uzeta je i vrijednost 0 zbog prilagodbe Upitnika i ateističnim ispitanicima. Uradak se računa na način da se zbrajaju brojevi zaokruženi unutar svake tvrdnje. Na taj način se utvrđuje ukupan stepen religioznosti, a karakteristike religioznosti se mogu utvrditi posredstvom zbrajanja rezultata unutar pojedinih subskala ili dimenzija religioznosti. Odgovori unutar tvrdnje (*Konzumiram alkohol*) zbrajaju se obrnutim slijedom (0 – redovno; 1 – često, 2 – ponekad i 3 – nikad). Ukupan stepen religioznosti može se kretati u intervalu od 0 do 162.

3. Prikaz rezultata istraživanja i diskusija

Da bi se utvrdila konstruktivna valjanost Upitnika religioznosti, provedena je analiza glavnih faktora na matrici korelacija između 54 tvrdnje. Na taj način se željelo utvrditi hoće li se tvrdnje Upitnika grupirati u faktore koji odgovaraju suptestovima ili navedenim dimenzijama religioznosti. Pretpostavilo se postojanje pet latentnih dimenzija religioznosti. Faktorska analiza je započeta određivanjem kumuliteta, tj. utvrđivanjem postotka zajedničke varijanse uvjetovane faktorima koji se javljaju u drugim varijablama kao determinante varijanse. Tabela 1. prikazuje postotak značajne varijanse objašnjen karakterističnim korjenovima prema Kaiser-Guttmanovom kriteriju.

Faktorskom analizom izdvojeno je 15 faktora koji objašnjavaju 66,046% varijanse (1. 31,546%, 2. 5,927%, 3. 4,290%, 4. 3,023%, 5. 2,618%, 6. 2,355%, 7. 2,271%, 8. 2,27, 9. 2,111%, 10. 1,939%, 10. 1,890%, 11. 1,7315, 12. 1,693%, 13. 1,611%, 14. 1,550%, 15. 1,492%). Međutim, vrijednost posljednjih faktora je izdvojena zbog niskog postotka varijanse (prema Kaiser Guttmanovom kriteriju, nižih od 1), pa su nakon varimax rotacije izdvojena tri faktora koja objašnjavaju 41,763% zajedničke varijanse (1. 19,163%, 2. 12,713%, 3. 9,887%), a ne pet, kao što se pretpostavilo. U tabeli 2. predstavljeni su glavni latentni faktori rotirani u varimax poziciju, tj. tvrdnje koji imaju stepen zasićenosti veći od 0,300.

Tabela 1. Tabela prikaz karakterističnih korjenova

Faktori	Vrijednost početnih korjenova	Postotak objašnjene varijanse	Kumulativni postotak	Postotak objašnjene varijanse nakon rotacije	Kumulativni postotak nakon rotacije
1.	22,082	31,546	31,546	19,163	19,163
2.	4,149	5,927	34,472	12,713	31,875
3.	3,003	4,290	41,763	9,887	41,763
4.	2,116	3,023	44,786		
5.	1,832	2,618	47,403		
2.	1,649	2,355	49,758		
3.	1,590	2,271	52,029		
4.	1,478	2,111	54,140		
5.	1,357	1,939	56,079		
6.	1,323	1,890	57,970		
7.	1,211	1,731	59,701		
8.	1,185	1,693	61,393		
9.	1,128	1,611	63,004		
10.	1,085	1,550	64,554		
11.	1,044	1,492	66,046		

Unutar tabelarnog prikaza 2. može se uočiti da se najveći broj tvrdnji grupirao oko prvog faktora, koji objašnjava 19% varijanse. Pozitivnu povezanost s ovim faktorom imaju tvrdnje pod rednim brojem 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 29, 49. i 50, dok je tvrdnja pod rednim brojem 28. (*Konзумiram alkohol*) u negativnoj povezanosti s navedenim faktorom, jer je oprečna s islamskim postulatima i vjerovanjima.

Prvi izdvojeni faktor ukazuje na prihvatanje osnovnih postulata islamskog vjerovanja, s najvećim naglaskom na kognitivno internaliziranje vjerovanja i percepciju Allaha, dž.š., u saglasnosti s islamskim postulatima. Grupira tvrdnje pod rednim brojem 4. (*Vjerujem da je Allah plemenit*), 6. (*Vjerujem da je Allah moj čuvar i zaštitnik*), 8. (*Vjerujem da je Allah pravedan sudac*), 11. (*Osjećam strahopoštovanje prema Allahu*), 13. (*Kada sam u teškoj životnoj situaciji, molim se Allahu, jer vjerujem u njegovu pomoć*), 14. (*Allah oprašta moje grijehе i prihvata pokajanje*), 18. (*Vjera mi pruža životni smisao i zadovoljstvo*) itd. Tvrdnje koje se odnose na islamsko vjerovanje, religiozno iskustvo i kognitivni nivo vjerovanja grupirale su se oko jednog zajedničkog faktora, što

ukazuje na njihovu međusobnu uslovljenost, kohezivnost i nerazdvojjivost u metodološkom i psihološkom smislu.

Skala vjerovanja odnosi se na prihvatanje šest osnovnih postulata islamskog vjerovanja (Ali, 1995). Prvi postulat islamskog vjerovanja je vjerovanje u postojanje Allaha, dž.š., vjerovanje da je Allah, dž.š., Stvoritelj i Gospodar svega, vjerovanje da je Allah, dž.š., jedini zaslužan da se obožava, vjerovanje da Allahu, dž.š., pripadaju najljepša imena i svojstva. Drugi postulat islamskog vjerovanja je vjerovanje u meleke. Meleki su časna stvorenja koja je Allah, dž.š., stvorio da bi mu bili pokorni i da bi izvršavali određene dužnosti kojima ih je zadužio. Treći postulat islamskog vjerovanja je vjerovanje u Knjige koje je Allah, dž.š., objavio svojim poslanicima kao podršku njima i uputu čovječanstvu o ovozemaljskom i onozemaljskom. Četvrti postulat islamskog vjerovanja je vjerovanje u Poslanike po kojima je Allah, dž.š., slao objavu. Peti postulat je vjerovanje u Sudnji dan u kome će Allah Svemoguću skupiti ljude nakon što ih iz mezara oživi, da žive u kući vječitog uživanja ili vječne patnje te će postaviti terezije za vaganje njihovih djela. Šesti postulat je vjerovanje u kader, odnosno vjerovanje da je Allah, dž.š., odredio sve što će se dogoditi. Shodno tome, konstruirane su navedene tvrdnje.

Skala religioznog iskustva sagledava iskustvo, prisustvo i percepciju Boga u svakodnevnom životu. Religiozno iskustvo osobe je teško ispitati, jer je vrlo teško mjerljivo i sagledivo u kvantitativnom smislu, pa su u Upitniku navedene samo one tvrdnje koje se odnose na percepciju i osjećanja prema Allahu, dž.š., a koja su pak, utemeljena u Kur'anu i praksi Poslanika, a.s. (Arif, 2000). Prilikom konstruiranja tvrdnji sagledavana su neka od Božijih svojstava zasnovanih na moći, plemenitosti, pravednosti, zaštiti, pružanju pomoći, podrške, zadovoljstvu, opraštanju, strahopoštovanju, zahvalnosti itd.

Skala kognitivnog nivoa vjerovanja odnosi se na internalizirano vjerovanje u Allaha, dž.š., iz kojeg proizlazi kognitivno i emocionalno restrukturiranje. Zatim, može se konstatirati da je primarna dimenzija ili subskala religioznosti internalizirano vjerovanje u Allaha, dž.š., i njegovu percepciju zasnovanu na moći, plemenitosti, pravednosti, zaštiti, pomoći, podršci, zadovoljstvu, opraštanju, strahopoštovanju, zahvalnosti te bliskoj povezanosti.

Tabela 2. Tabela prikaz faktorske strukture Upitnika religioznosti

Tvrdnje	Faktori		
	1	2	3
1. Vjerujem u meleke	0,808		
2. Vjerujem u Knjige ko je Allah objavio preko Poslanika	0,794		
3. Vjerujem da je Allah Tvorac čovjeka te vidljivog i nevidljivog svijeta	0,767		
4. Vjerujem da je Allah plemenit	0,758		
5. Vjerujem u Kader ili sudbinu	0,739		
6. Vjerujem i osjećam da je Allah moj čuvar i zaštitnik	0,738	0,307	
7. Vjerujem u Poslanike po kojima je Allah slao objavu	0,718		
8. Vjerujem da je Allah pravedan sudac	0,714		
9. Vjerujem u Sudnji dan	0,691		
10. Vjerujem da svakog iskrenog vjernika muslimana blagoslovi Allah	0,680		
11. Osjećam strahopoštovanje prema Allahu	0,665		
12. Vjerujem da nema drugog Boga osim Allaha	0,648		
13. Kad sam u teškoj životnoj situaciji, molim se Allahu, jer vjerujem u njegovu pomoć	0,623		
14. Allah oprašta moje grijehе i prihvata pokajanje	0,621		
15. Molim Allaha za dobro meni dragih osoba	0,601		
16. Vjerujem da je smrt preseljenje duše, a ne kraj života	0,554		
17. Prije nego li što počnem obavljati neki posao, izgovaram bismillu, jer vjerujem da će mi ona olakšati njegovo izvršenje	0,547		0,321
18. Vjera u Allaha mi pruža životni smisao i zadovoljstvo	0,539	0,553	0,303
19. Allah uslišava i prima moje molitve	0,526		0,337
20. Vjera u Allaha mi pomaže da budem smiren i strpljiv u mnogim stresnim životnim situacijama	0,526	0,498	0,354
21. Kada učinim neko dobro djelo, osjećam se lijepo i blagoslovljeno	0,514		0,330
22. Osjećam blisku povezanost s Allahom	0,509		0,396
23. U raznim životnim situacijama (tokom intimne i zajedničke molitve, opažajući prirodne ljepote, u nekim važnim životnim događajima i sl.) osjećam Allahovo prisustvo i podršku	0,496		0,468
24. Posebno se molim Allahu za oprost kada počinim grijeh	0,492		
25. Stresne životne situacije doživljam kao izazov ili iskušenje poslano od Allaha, a ne prijetnju	0,462		0,356
26. Ukoliko trebam učiniti nešto što je suprotno islamskim principima, osjećam stid	0,457	0,302	
27. Kada doživim nešto lijepo, zahvalim se Allahu	0,424		0,369

28. Konzumiram alkohol	-0,410	-0,323	
29. Pri susretu s drugim muslimanima pozdravljam selamom	0,350		
30. Obavljam ikindiju namaz		0,842	
31. Obavljam podnevni namaz		0,829	
32. Obavljam jaciju namaz		0,787	
33. Obavljam akšam namaz		0,771	
34. Obavljam sabah namaz		0,764	
35. Tokom mjeseca Ramazana više sam posvećen obavljanju namaza		0,567	
36. Obavljam namaz u džamiji		0,543	
37. U porodici se molimo zajedno unutar kuće ili u džamiji		0,497	
38. Veliku pažnju posvećujem čistoći i urednosti svoga tijela te redovno uzimam abdest prije namaza		0,428	
39. Kada trebam donijeti neke veće životne odluke, pitam se šta Allah želi da uradim i obavljam istiharu namaz		0,401	0,322
40. Nastojim činiti dobro i pomagati rodbini			0,656
41. Nastojim činiti dobro i pomagati komšijama			0,639
42. Nastojim činiti dobro i pomagati roditeljima			0,552
43. Nastojim činiti dobro i pomagati prijateljima			0,548
44. Radujem se uspjehu drugih ljudi			0,525
45. Kao dokaz svoje vjere činim sadaku (plemenito djelo) kako bih pomogao nekome u ime Allaha, i to bez traženja protuusluge			0,524
46. Nastojim biti velikodušan prema drugim ljudima			0,519
47. U komunikaciji s drugim ljudima nastojim biti ljubazan			0,484
48. Nastojim ispoštovati dogovor i ispuniti obećanje			0,410
49. Razgovaram s prijateljima i poznanicima o islamskim temama	0,301	0,353	0,398
50. Dajem zekat (određena novčana sredstva siromašnim osobama) tokom mjeseca Ramazana	0,307		0,396
51. Opraštam/halalim drugim ljudima kada me povrijede			0,381
52. Nastojim ne ogovarati druge ljude			0,356
53. Nastojim ne psovati niti izgovarati nepristojne riječi			0,350
54. Kada činim neko loše djelo, osjećam grižnju savjesti			0,309

Drugi izdvojeni faktor objašnjava oko 13% varijanse i pozitivno je povezan s tvrdnjama pod rednim brojem 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39. i 49, dok je tvrdnja pod rednim brojem 28. (*Konzumiram alkohol*) u negativnoj povezanosti s navedenim

faktorom. Drugi izdvojeni faktor ukazuje na obavljanje namaza. Grupira tvrdnje pod rednim brojem 30. (*Obavljam ikindiju namaz*), 31. (*Obavljam podnevni namaz*), 32. (*Obavljam jaciju namaz*), 36. (*Obavljam namaz u džamiji*) itd. Pored toga, oko ovog faktora se grupiraju i tvrdnje pod rednim brojem 6, 18, 20. i 26, koje se odnose na internalizirano vjerovanje u Allaha, dž.š., što ukazuje na njihovu međusobnu povezanost i uslovljenost.

Drugi izdvojeni faktor ukazuje na ulogu i značaj obavljanja namaza, posredstvom kojeg se ostvaruje bliska povezanost s Allahom, dž.š., i učvršćuje vjerovanje. Namaz je islamska obredna molitva koja se sastoji od različitih pokreta i položaja tijela i pobožnih učenja, uključujući učenje Kur'ana. To je druga i osnovna praktična dužnost islama. Namaz je farz, obaveza strogo naređena od Alaha. Spomenut je na preko stotinu mjesta u Kur'anu. U bosanskom se jeziku za ispunjavanje te obaveze koristi riječ „klanjanje“. Stalno, redovno i na vrijeme klanjati pet propisanih dnevnih namaza (čiji su nazivi preuzeti iz turskog jezika: sabah, podne, ikindija, akšam i jacija namaz) obaveza je svakog punoljetnog⁵ muslimana i muslimanke, dok su muškarci petkom umjesto podne namaza dužni u džamiji u džematu (zajedno) klanjati džuma namaz. Osim ovih obaveznih (farz) namaza, postoje i namazi koji nisu obavezni za pojedinca već za zajednicu, a to su Bajram namaz i džezaza namaz (koji se klanja kad netko umre i njega ne obavljaju žene) te dobrovoljni (nafila) namazi, koje vjernik klanja kada ima neku neostvarenu želju, dvoumicu, problem, ili jednostavno želi zadobiti Božije zadovoljstvo. Namaz se može klanjati sam ili u grupi, kod kuće ili u džamiji ili na bilo kojem drugom čistom mjestu. Ukoliko vjernik opravdano propusti neki namaz, postoji mogućnost njegovog klanjanja u drugom namaskom vremenu, kao iskup, tzv. naklanjavanje.

Rezultati faktorske analize su ukazali su i na ulogu ove druge dimenzije ili subskale religioznosti koja se odnosi na obavljanje namaza.

Treći izdvojeni faktor objašnjava oko 10% varijanse i u najvećem stepenu pozitivno je povezan s tvrdnjama pod rednim brojem 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53. i 54. Treći izdvojeni faktor ukazuje na ophođenje prema drugim ljudima u saglasnosti s islamskim postulatima. Grupira tvrdnje pod rednim brojem 40. (*Nastojim činiti dobro i pomagati rodbini*), 41.

---

⁵ U islamu se pod punoljetnošću podrazumijeva pubertet.

(Nastojim činiti dobro i pomagati komšijama), 42. *(Nastojim činiti dobro i pomagati rodbini)*, 43. *(Nastojim činiti dobro i pomagati prijateljima)*, 45. *(Kao dokaz svoje vjere činim sadaku (plemenito djelo) kako bih pomogao nekome u ime Allaha, i to bez traženja protuusluge)* itd. Pored toga, oko trećeg faktora se grupiraju i tvrdnje pod rednim brojem 17, 18, 19, 20, 21, 22. i 23, koje se odnose na internalizirano vjerovanje u Allaha, dž.š., što ukazuje na to da se internalizirano vjerovanje reflektira i na ophođenje ili ponašanje prema drugim ljudima. Ovi nalazi korespondiraju kur'anskoj predstavi (Kur'an, 22:32-35) neraskidive veze internaliziranog vjerovanja i socijalno poželjnih oblika ponašanja. U islamu se unutar ahlaka (morala) ukazuje na kvalitet interpersonalnih odnosa s drugim ljudima. Razlikuje se prihvatljivo, nasuprot neprihvatljivog ponašanja. U prihvatljive osobine spadaju opraštanje, plemenitost, darežljivost, dobročinstvo, strpljivost, samilost, ljubaznost, pravednost, iskrenost, zahvalnost, suosjećanje, marljivost itd. U neprihvatljive osobine spadaju njihove suprotnosti (El-Gazali, 2003). Shodno dobijenim rezultatima, izdvojena je treća dimenzija ili subskala religioznosti koja se odnosi na ophođenje prema drugim ljudima u saglasnosti s islamskim postulatima.

Faktorskom analizom utvrđeno je da se navedene tvrdnje nisu grupirale u prethodno kreirane subskale ili navedene dimenzije religioznosti, tj. da su se izdvojile tri, a ne pet dimenzija religioznosti. Shodno tome, konstruirani Upitnik ispituje i mjeri tri dimenzije religioznosti. Tvrdnje koje se odnose na islamsko vjerovanje, religiozno iskustvo i kognitivni nivo vjerovanja grupirale su se oko jednog zajedničkog faktora, što ukazuje na njihovu međusobnu uslovljenost, kohezivnost i nerazdvojjivost u metodološkom i psihološkom smislu. Tvrdnje koje se odnose na obavljanje namaza grupirale su se u zaseban faktor, kao i tvrdnje koje se odnose na ophođenje prema drugim ljudima u saglasnosti s islamskim postulatima, što je u skladu s pretpostavkama istraživača.

Pored navedenog, potvrđena je multidimenzionalnost religioznosti, tj. nužnost da se prilikom ispitivanja religioznosti ispitanika islamske vjeroispovijesti, njene karakteristike sagledavaju zasebno kroz stepen internaliziranog vjerovanja, spremnost na obavljanje namaza te reflektiranje internaliziranog vjerovanja na ophođenje prema drugim ljudima. Zatim, utvrđeno je da najveću važnost u određenju religioznosti pojedinca ima

prihvatanje i internaliziranje osnovnih postulata islamskog vjerovanja, s najvećim naglaskom na vjerovanje i percepciju Allaha, dž.š., u saglasnosti s islamskim postulatima. Uzevši u obzir Bakerijeva (2009) promišljanja – zasnovana na analizi referentnih ajeta – o srcu, kao psihosomatskom ishodištu vjerovanja i formiranja stavova, slični rezultati su mogli biti i očekivani. Zatim, sagledava se njegova spremnost na obavljanje namaza, unutar kojeg se učvršćuje vjerovanje i ostvaruje bliska povezanost s Allahom, dž.š. (Kur'an, 29:45), a potom i sagledava reflektiranje internaliziranog vjerovanja u ophođenju prema drugim ljudima.

Pored faktorske analize Upitnika nastojala se utvrditi i njegova pouzdanost. Utvrđen je Cronbachov alpha koeficijent pouzdanosti (koeficijent unutrašnje konzistencije) Upitnika, a potom i diskriminativnost tvrdnji, zasnovana na međusobnoj interkorelaciji 54 tvrdnje. Cronbachov alpha koeficijent pouzdanosti Upitnika iznosi ($\alpha = 0,950$), a diskriminativnost pojedinih tvrdnji je navedena u tabeli 3.

Dobijeni Cronbachov alpha koeficijent pouzdanosti pokazuje da konstruirani Upitnik religioznosti ima visoki stepen pouzdanosti, što ukazuje na to da je riječ o izrazito homogenom instrumentu, čije su tvrdnje u visokom stepenu međusobne povezanosti. Zatim, rezultati predstavljeni u tabeli 3. ukazuju i na izrazito visoki stepen diskriminativnosti pojedinih tvrdnji, koja se kreće od 0,253 do 0,782.

Unutar tabelarnog prikaza 3 može se uočiti da najveći stepen diskriminativnosti (iznad 0,700) imaju tvrdnje koje se odnose na internalizirano vjerovanje (*Vjera u Allaha mi pomaže da budem smiren i strpljiv u mnogim stresnim životnim situacijama, Vjerujem i osjećam da je Allah moj čuvar i zaštitnik, Vjerujem u kader ili sudbinu, Vjera u Allaha mi pruža životni smisao i zadovoljstvo, Kad sam u teškoj životnoj situaciji, molim se Allahu, jer vjerujem u njegovu pomoć* itd.) zatim, tvrdnje koje se odnose na obavljanje namaza (*Obavljam ikindiju namaz, Obavljam podnevni namaz, Obavljam sabah namaz, Obavljam jaciju namaz* itd.), dok nešto niži stepen imaju tvrdnje koje se odnose na ophođenje prema drugima u saglasnosti s islamskim postulatima (*Nastojim činiti dobro i pomagati rodbini, Nastojim činiti dobro i pomagati roditeljima, U komunikaciji s drugima nastojim biti ljubazan* itd.) S lošim stepenom diskriminativnosti zbog negativnog predznaka može se izdvojiti samo jedna tvrdnja (*Konzumiram alkohol*), pa bi je trebalo izuzeti u konačnoj formi Upitnika.

Tabela 3. Diskriminativnost tvrdnji Upitnika religioznosti

Tvrdnje	Koeficijent diskriminativnosti
1. Vjerujem u meleke	0,679
2. Vjerujem u Knjige ko je Allah objavio preko Poslanika	0,679
3. Vjerujem da je Allah Tvorac čovjeka te vidljivog i nevidljivog svijeta	0,639
4. Vjerujem da je Allah plemenit	0,620
5. Vjerujem u Kader ili sudbinu	0,708
6. Vjerujem i osjećam da je Allah moj čuvar i zaštitnik	0,740
7. Vjerujem u Poslanike po kojima je Allah slao objavu	0,611
8. Vjerujem da je Allah pravedan sudac	0,650
9. Vjerujem u Sudnji dan	0,622
10. Vjerujem da svakog iskrenog vjernika muslimana blagoslovi Allah	0,627
11. Osjećam strahopoštovanje prema Allahu	0,620
12. Vjerujem da nema drugog Boga osim Allaha	0,550
13. Kad sam u teškoj životnoj situaciji, molim se Allahu, jer vjerujem u njegovu pomoć	0,714
14. Allah oprašta moje grijehе i prihvata pokajanje	0,649
15. Molim Allaha za dobro meni dragih osoba	0,649
16. Vjerujem da je smrt preseljenje duše, a ne kraj života	0,523
17. Prije nego što počnem obavljati neki posao, izgovaram bismillu, jer vjerujem da će mi ona olakšati njegovo izvršenje	0,648
18. Vjera u Allaha mi pruža životni smisao i zadovoljstvo	0,776
19. Allah uslišava i prima moje molitve	0,623
20. Vjera u Allaha mi pomaže da budem smiren i strpljiv u mnogim stresnim životnim situacijama	0,782
21. Kada učinim neko dobro djelo, osjećam se lijepo i blagoslovljeno	0,531
22. Osjećam blisku povezanost s Allahom	0,533
23. U raznim životnim situacijama (tokom intimne i zajedničke molitve, opažajući prirodne ljepote, u nekim važnim životnim događajima i sl.) osjećam Allahovo prisustvo i podršku	0,677
24. Posebno se molim Allahu za oprost kada počinim grijeh	0,582
25. Stresne životne situacije doživljam kao izazov ili iskušenje poslane od Allaha, a ne prijetnju	0,578
26. Ukoliko trebam učiniti nešto što je suprotno	0,573

islamskim principima, osjećam stid	
27. Kada doživim nešto lijepo, zahvalim se Allahu	0,506
28. Konzumiram alkohol	-0,470
29. Pri susretu s drugim muslimanima pozdravljam selamom	0,475
30. Obavljam ikindiju namaz	0,672
31. Obavljam podnevni namaz	0,611
32. Obavljam jaciju namaz	0,661
33. Obavljam akšam namaz	0,643
34. Obavljam sabah namaz	0,506
35. Tokom mjeseca Ramazana više sam posvećen obavljanju namaza	0,699
36. Obavljam namaz u džamiji	0,485
37. U porodici se molimo zajedno unutar kuće ili u džamiji	0,510
38. Veliku pažnju posvećujem čistoći i urednosti svoga tijela te redovno uzimam abdest prije namaza	0,457
39. Kada trebam donijeti neke veće životne odluke pitam se šta Allah želi da uradim i obavljam istiharu namaz	0,502
40. Nastojim činiti dobro i pomagati rodbini	0,253
41. Nastojim činiti dobro i pomagati komšijama	0,518
42. Nastojim činiti dobro i pomagati roditeljima	0,323
43. Nastojim činiti dobro i pomagati prijateljima	0,449
44. Radujem se uspjehu drugih ljudi	0,430
45. Kao dokaz svoje vjere činim sadaku (plemenito djelo) kako bih pomogao nekome u ime Allaha, i to bez traženja protuusluge	0,565
46. Nastojim biti velikodušan prema drugim ljudima	0,475
47. U komunikaciji s drugim ljudima nastojim biti ljubazan	0,352
48. Nastojim ispoštovati dogovor i ispuniti obećanje	0,326
49. Razgovaram s prijateljima i poznanicima o islamskim temama	0,577
50. Dajem zekat (određena novčana sredstva siromašnim osobama) tokom mjeseca Ramazana	0,526
51. Opraštam/halalim drugim ljudima kada me povrijede	0,388
52. Nastojim ne ogovarati druge ljude	0,295
53. Nastojim ne psovati niti izgovarati nepristojne riječi	0,356
54. Kada činim neko loše djelo, osjećam grižnju savjesti	0,304

Nakon ekstrahiranja navedenih faktora, a potom i dobijanja subskala religioznosti, utvrđen je koeficijent pouzdanosti za svaku subskalu religioznosti zasebno. Cronbachov alpha koeficijent

pouzdanosti subskele koja se odnosi na internalizirano vjerovanje i percepciju Allaha, dž.š., u saglasnosti s islamskim postulatima iznosi ($\alpha = 0,975$), subskele koja se odnosi na obavljanje namaza ($\alpha = 0,933$), a subskele koja se odnosi na interpersonalni odnos s drugim ljudima u saglasnosti s islamskim postulatima ($\alpha = 0,843$). Dobijeni rezultati ukazuju na izrazito visok stepen koeficijent unutrašnje konzistencije sve tri subskele religioznosti.

Zaključak

Faktorskom analizom Upitnika religioznosti utvrđena je njegova konstruktivna valjanost, tj. izdvojena su tri faktora ili dimenzije religioznosti, a ne pet, kao što se pretpostavilo.

Prvi izdvojeni faktor objasnio je 19% varijanse te grupirao tvrdnje koje se odnose na prihvatanje osnovnih postulata islamskog vjerovanja, s naglaskom na kognitivno internaliziranje vjerovanja i percepciju Allaha, dž.š., u saglasnosti s islamskim postulatima. Tvrdnje koje se odnose na islamsko vjerovanje, religiozno iskustvo i kognitivni nivo vjerovanja grupirale su se oko jednog zajedničkog faktora, što ukazuje na njihovu međusobnu uslovljenost, kohezivnost i nerazdvojenost u metodološkom i psihološkom smislu. Drugi izdvojeni faktor objasnio je 13% varijanse te grupirao tvrdnje koje se odnose na obavljanje namaza. Treći izdvojeni faktor objasnio je oko 10% varijanse i grupirao tvrdnje koje se odnose na interpersonalni odnos s drugim ljudima u saglasnosti s islamskim postulatima.

Utvrđeno je da najveću važnost ili jezgro religioznosti čini prihvatanje i internaliziranje osnovnih postulata islamskog vjerovanja, s naglaskom na vjerovanje i percepciju Allaha, dž.š., u saglasnosti s islamskim postulatima, zatim slijedi obavljanje namaza unutar kojeg se učvršćuje vjerovanje i ostvaruje bliska povezanost s Allahom, dž.š., a potom se iz internaliziranog vjerovanja sagledavaju i obrasci interpersonalnih odnosa s drugim ljudima u saglasnosti s islamskim postulatima.

Tri navedena faktora religioznosti izdvojila su se po stepenu razvoja religioznosti (od unutrašnjih do vanjskih aspekata religioznosti). Na osnovu rezultata faktorske analize može se konstatirati da se konstruiranim Upitnikom ispituju ili mjere tri dimenzije religioznosti ispitanika islamske vjeroispovijesti.

Dobijeni Cronbachov alpha koeficijent pouzdanosti pokazao je i da konstruirani Upitnik religioznosti ima izrazito visoki stepen pouzdanosti ($\alpha = 0,950$), što ukazuje na to da je riječ o izrazito homogenom instrumentu, čije su tvrdnje u visokom stepenu

međusobne povezanosti. Utvrđena je i unutrašnja konzistencija svake skale zasebno. Cronbachov alpha koeficijent pouzdanosti subskale koja se odnosi na internalizirano vjerovanje i percepciju Allaha, dž.š., u saglasnosti s islamskim postulatima iznosi ($\alpha = 0,975$), subskale koja se odnosi na obavljanje namaza ($\alpha = 0,933$), a subskale koja se odnosi na interpersonalne odnose s drugim ljudima u saglasnosti s islamskim postulatima ($\alpha = 0,843$). Dobijeni rezultati ukazuju na izrazito visok stepen koeficijent unutrašnje konzistencije sve tri subskale religioznosti.

Konstruirani upitnik religioznosti, tj. njegovu posljedičnu dimenziju religioznosti u narednim revizijama bilo bi dobro dopuniti ili proširiti tvrdnjama koje se odnose i na druge aspekte socijalnog funkcioniranja u zajednici prema islamskim postulatima (ponašanje u braku, odgoj djece, odnos prema prirodi i životnoj sredini, odnos prema zdravlju itd.).

Literatura

1. Acguaviva, S. i Pace, E. (1996) *Sociologija religija: problemi i perspektive*. Zagreb: Societas, Zavod za sociologiju.
2. Ali, M. (1995) *Islamsko vjerovanje*. Sarajevo: Sejtarija.
3. Arif, M. (2000) *Hiljadu i jedan hadis*. Bihać: Islamska pedagoška akademija.
4. Bakeri, H. (2009) *Ponovni pogled na islamski odgoj*. Sarajevo: Institut „Ibn Sina“.
5. Čorić, Š. Š. (1998) *Psihologija religioznosti*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
6. El-Gazali, M. (2003). *Karakter muslimana*. Sarajevo: Bookline.
7. Hood, S., Solomon, N. i Burns, A. (1996) *Focus on reading*. New edition. Sydney, Australia: National Centre for English Language Teaching and Research.
8. Keilbach, V. (1939) *Uvod u Psihologiju religije: historijski razvitak i metode*. I. svezak. Zagreb: Knjižnica života.
9. Korkut, B. (prev.) (1992) *Kur'an s prevodom*. Medina Munevvera: Kompleks Hadimu-l-Haramejni-š-Šerifejni-l-Melik Fahd za štampanje Mushafi Šerifa.
10. Marinović-Jerolimov, D. (2000) Društveni kontekst i teorijsko hipotetski okvir istraživanja „Religijske promjene i vrijednosti u hrvatskom društvu“. *Sociologija sela*, 38 (1/2) str. 147-148.

CONSTRUCTION AND METRIC CHARACTERISTICS OF A RELIGIOSITY QUESTIONNAIRE

Almira Isić, PhD, Assistant Professor

Izet Pehlić, PhD, Assistant Professor

Muamer Neimarlija, MA, Master of Religious Education

Abstract

The aim of this study was to examine metric characteristics of the structured questionnaire on religiosity for respondents of the Islamic faith, and to establish its structural validity and reliability.

The study was conducted on a sample of 230 respondents (70 male and 160 female students). Factor analysis singled out three latent factors or dimensions of religiosity around which the given claims were grouped. The first isolated factor explained 19% of variance, and grouped the claims related to the acceptance of the fundamental postulates of the Islamic faith, with an emphasis on cognitive internalization of the beliefs and perceptions of Allah, in accordance with Islamic postulates. The second isolated factor explained 13% of variance, and grouped the claims related to religious orthopraxy - performing prayers. The third factor explained 10% of variance and grouped the claims related to interpersonal relationships with other people in accordance with Islamic postulates. Consequently, it was concluded that the aforementioned questionnaire examined and measured three dimensions of religiosity of the respondents of the Islamic faith.

The acceptance and internalization of the fundamental postulates of the Islamic faith, with an emphasis on an internalized belief and perception of Allah represents the primary dimension of religiosity. The performance of prayer, through which a close connection with Allah is achieved, and which reinforces the belief, represents the second dimension, while the interpersonal relationship with other people in accordance with Islamic postulates represents the third dimension.

Cronbach's alpha reliability coefficient of the questionnaire is $\alpha = 0.950$, which indicates that this is a highly homogenized research instrument, whose claims are in a high degree of correlation.

Keywords: belief; religious knowledge; religious sentiment; religious practice; interpersonal relations; religiosity questionnaire

د. أميرة إيسيتش, د. عزت بهليتش, م. معمر نائماليا

كلية التربية الإسلامية - زنيتسا

البناء والخصائص القياسية لاستبيان التدين

الخلاصة:

هدف هذا البحث هو دراسة الخصائص القياسية للاستبيان المصمم لدراسة التدين للمستجوبين الذين ينتمون إلى الديانة الإسلامية, وكذلك التحديد من صحة هيكله هذا الاستبيان وثقته.

أجري البحث على عينة مكونة من 230 مشاركاً (70 طالباً و 160 طالبة), ومن خلال عملية تحليل العوامل أفردت ثلاثة عوامل كامنة أو أبعاد التدين التي تجمعت حولها افتراضات البحث. وأوضح العامل الأول 19% من التباين, الذي أجمع الإثباتات التي تتعلق بمسلمات العقيدة الإسلامية وبالتركيز على الاستيعاب المعرفي للإيمان ومعرفة الله وفقاً للمبادئ الإسلامية.

وأوضح العامل الثاني 13% من التباين والذي أجمع الإثباتات التي تتعلق بتطبيق العملي - أداء الصلاة. وأوضح العامل الثالث 10% من التباين والذي أجمع الإثباتات التي تتعلق بالعلاقات الاجتماعية بأناس آخرين وفقاً للمبادئ الإسلامية. ووفقاً ما تقدم, خلص إلى نتيجة بأنه من خلال الاستبيان المذكور تُدرس وتقاس ثلاثة أبعاد التدين للمستجوبين الذين ينتمون إلى الديانة الإسلامية. يمثل البعد الأساسي للتدين التسليم والاستيعاب للأركان الإسلامية مع التركيز على الاستيعاب العقدي ومعرفة الله.

ويمثل التطبيق العملي للأركان البعد الثاني الذي من خلاله يحقق العلاقة الحميمة بالله ويثبت الإيمان. أما البعد الثالث فتمثله المعاملة الاجتماعية بأناس آخرين وفقاً للمبادئ الإسلامية.

معامل كرونباخ ألفا لمقياس صدق وثبات لاسْتِيان تبلغ $\alpha=0,950$, ما يدلّ على أنّ هذا الاستبيان أداة الاستكشاف العالية التجانس وأنّ إثباتاتها علي الدرجة العالية من الارتباط.

الكلمات الأساسية: الإيمان, المعرفة الدينية, الشعور الديني, التطبيق الديني, العلاقات بين الأشخاص.